

ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં સ્તોત્ર સાહિત્ય – એક અધ્યયન Aaitihasik Granthoma Strot Sahitya - Ek Adhyayan

* Lamba Ajay P.

* Government Arts & Commerce College, Paddhary.

ઐતિહાસિક સ્તોત્રોમાં વિભિન્ન દેવતાઓના સ્વરૂપ, કાયમ, ગુણક્રીતમ અને માઢ હાન્યનું ભાવુકતાપૂર્ણ વણન પ્રાપ્ત થાય છે. વૈદિક યુગમાં ભૌતિક સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરી તેના દ્વારા ઐહિક જીવનને સમૌહ બનાવવાનું લક્ષ્ય રહેતું, પરંતુ કમમ પુ નમજનની વિચારધારા સાથે પારલૌકિક જીવનની સમૌહ પ્રાપ્ત કરવાની ઝંબનઢ ાઓ ઉદય પામે છે. આમ, ભૌતિક સંપત્તિ દ્વારા નિરાશાવાદ તો પારલૌકિક જીવનની સમૌહ દ્વારા આશા અને શ્રદ્ધાની ભાવના વિકસે છે. આશા-નિરાશાથી રંગાયેલું જીવનનું નવું દષ્ટિબિંદુ આકાર લે છે. પરિણામે આ યુગનું સ્તોત્ર સાહિત્ય વેદ યુગની દાશનિકતાના સંકેતો લઈને દશનના ક્ષેત્રે નવીન સિદ્ધાંતો સાથે આગળ ધપે છે. ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં રામાયણ અને મહાભારતનો સમાવેશ થાય છે.

વાલ્મીકિ રામાયણમાં સ્તોત્રસાહિત્ય

'રામાયણ' સંધિકાળની એવી રચના છે. જેમાં પૂવમ્વતીમ વૈદિક કાવ્યની વણનનાત્મકતાને સ્થાને મનોભાવોનું ચિત્રણ પ્રવેશે છે. બહિમુખતાને સ્થાને આં તમુખતા અને ઉત્તરવતીમ કાવ્યની ગીતાત્મકતાનું પ્રારંભિક રૂપ એમાં જોવા મળે છે.

અગત્યમ્વધિ દ્વારા રામને ઉપદિષ્ટ "આદિત્ય હૃદય" સ્તોત્ર વાલ્મીકિ રામાયણનું એક પ્રસિદ્ધ સ્તોત્ર છે. તેમાં શકિત સૂચક વિભિન્ન નામો દ્વારા સૂચનનો મહિમા ગાયો છે.

સૂચમ ભગવાનના નામ, આદિત્ય, સવિતા, સૂચમ, ખગ, પૂષા, ગભસ્તિમાન, સુ વણમસદશ, હિરણ્યરેતા, દિવાકર વગેરે નામોની હારમાળામાં જ આ કાવ્ય પૂણમ થાય છે.

પરમાત્માના સહસ્ત્રનામ કલ્પીને આરાધનાની એક વિશિષ્ટ પદ્ધતિ અસ્તિત્વમાં આવી ને પરિણામે "સહસ્ત્રનામ" સ્તોત્ર કાવ્ય પ્રકાર બને છે. રામાયણના "સીતાસહસ્ત્રનામ સ્તોત્ર" માં રામ સહસ્ત્ર નામો દ્વારા સીતાની શકિતમતા વણમ્વે છે. સહસ્ત્ર-નામાવલિમાં શબ્દાનુપ્રાસનું સૌંદર્યમ કાવ્યત્વની કોટિએ પહોંચે છે.

મહાભારતમાં "સહસ્ત્રનામ સ્તોત્ર" ની પરંપરામાં બે પ્રસિદ્ધ સ્તોત્રો છે. (૧) વિષ્ણુસહસ્ત્રનામ સ્તોત્ર (૨) શિવસહસ્ત્રનામ સ્તોત્ર. 'વિષ્ણુસહસ્ત્રનામ સ્તોત્ર' સઘન અને વિપુલ વૈભવની રચના છે. તેના પ્રત્યેક નામમાં દાશનિક વિચાર ગૂંથાયેલો છે. આ સાથે આ સ્તોત્રમાં અહીં અનુપ્રાસ અલંકારનું પણ વણમ કરેલ છે.

"શિવસહસ્ત્રનામ સ્તોત્ર"માં પણ શિવજીના સહસ્ત્રનામોનું સરળ શૈલીમાં આલેખન થયેલું જોવા મળે છે.

મહાભારતના શાંતિપવમનું એક જાણીતું ૧૧૩ શ્લોકોમાં ગ્રથિત "ભીષ્મરાજસ્તવ" પણ છે. તેમાં બાણશૈધ્યા પર સૂતેલા ભીષ્મ પિતામહે કરેલી કૌષ્ણની સ્તુતિ છે. કૌષ્ણને વંદન કરતાં કહે છે કે

સહસ્ત્રનામોની સાથે-સાથે પરમાત્માના આઠ, દશ કે બાર જેટલા નામો દ્વારા પણ સ્તુ તિ કરી શકાય છે. આવા સ્તોત્રોમાં નામ સંખ્યાનો નિદેમ્શ શીષમકમાં થાય છે. જેમ કે મહાભારતના અરણ્ય-પવમમાં "શ્રીકૌષ્ણ દ્વાદશનામ સ્તોત્ર"

સવમ અંગોની રક્ષા ઈષ્ટદેવના વિભિન્ન સ્વરૂપો કરે એવી આરાધના પદ્ધતિમાંથી "કવ્ય સ્તોત્ર" નિમામ્ય છે. સંસ્કૌત સાહિત્યનો આ એક લાક્ષણિક સ્તોત્ર પ્રકાર છે. આ પ્રકારના સ્તોત્રની શરૂઆત મહાભારતના "રાહુકવ્ય"થી થાય છે. તેનું એક પદ દશમનીય છે.

આમ, વૈદિક સ્તોત્રોમાં ન સંભળાતો આતમનાદ હવે મહાભારતમાં સંભળાય છે. રામાયણ-મહાભારતના સ્તોત્ર-કાવ્યો વિકાસશીલ દેખાય છે. જેમાં કવ્ય સ્તોત્ર, સહસ્ત્રનામ સ્તોત્ર, નામસંખ્યા-સૂચક સ્તોત્ર વગેરે. શરણાગતિ ભાવ જેવા બીજા અન્ય ભાવો સ્તોત્રના ભાવ સૌંદર્યમાં ઉપકારક બની રહે છે.

REFERENCES

- ૧ શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યમ વિરચિત સ્તોત્ર-સંગ્રહ, સસ્તુ સાહિત્યવધમક કાયામ્વય, અમદાવાદ, સાતમી આવૌતિ ૨૦૦૪, પૌ. ૧૧૫
- ૨ સં. ડૌ. ગૌતમભાઈ પટેલ, આદિ શંકરાચાર્યમ, સમગ્ર ગ્રંથાવલી ભાગ-૧ સ્તોત્ર, પૂવમકન, પૌ.૩૫
- ૩ એજ, પૌ. ૨૫૦
- ૪ એજ, પૌ. ૨૭૧
- ૫ દેવી સ્તોત્ર રનાકર, ગીતાપ્રેસ, ગોરમપુર, સં.૨૦૦૪, તૌનીય પુન: મુદ્રણ, પૌ.૫૮
- ૬ સં. ડૌ. ગૌતમભાઈ પટેલ, આદિ શંકરાચાર્યમ, સમગ્ર ગ્રંથાવલી ભાગ-૧, સ્તોત્ર, ઉપરોક્ત, પૌ.૩૮